

Hakkari İlahiyat Dergisi | Hakkari Journal of Theology

e-ISSN: 2979-9988

4 (Haziran/June 2024), 8-24.

Hâkim Mehmed Efendi'nin *el-Vâridâtü'r-rabbâniyye fî nefehâti'r-rahmâniyye* Adlı Risâlesi

Hâkim Mehmed Efendi's Treatise Titled *el-Vâridâtü'r-rabbâniyye fî nefehâti'r-rahmâniyye*

ÖZLEM DEMİR

Dr., Bağımsız Araştırmacı
PhD., Independent Researcher

İstanbul/Türkiye

d.ozlem81@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8181-2670>

Atıf/Citation: Demir, Özlem. "Hâkim Mehmed Efendi'nin *el-Vâridâtü'r-rabbâniyye fî nefehâti'r-rahmâniyye* Adlı Risâlesi". *Hakkari İlahiyat Dergisi* 4 (Haziran 2024), 8-24. <https://doi.org/10.69801/haid.1429887>.

Makale Bilgisi

Makale Türü Article Types:	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Received:	01.02.2024
Kabul Tarihi Accepted:	07.04.2024
Yayın Tarihi Published:	30.06.2024
Yayıncı Published by:	Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Hakkari University Faculty of Theology

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. / Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Çıkar Çatışması | Conflicts of Interest

Yazar(lar) tarafından beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Özlem Demir).

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme
Double anonymized - Two External

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/haid>

E-posta: ilahiyatdergi@hakkari.edu.tr

Hâkim Mehmed Efendi'nin *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye* Adlı Risâlesi

Özet

Sûfilerin herhangi bir çaba harcamaksızın gaybdan kalplerine doğan ilhamları kaleme aldıkları eserler, Tasavvuf Edebiyatı'nda vâridât türünü oluşturmaktadır. Vâridâtlar şimdiye kadar müstakil bir tür olarak çalışılmamıştır ve bunun sonucu olarak ilim dünyasında bu tür hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Meşhur olmuş birkaç vâridât dışında diğer vâridâtların ismi dahi bilinmemektedir. Vâridâtlar çoğunlukla kişinin manevî hâline yönelik konuları içerdiği için muhtevalarının açıklanması oldukça zordur ve belli bir tasavvuf kültürüne sahip olmak gerekir. Edebiyatımızda bu türde yapılan çalışmalardan biri de Hâkim Mehmed Efendi'nin *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye* isimli risâlesidir. Müellifin vâridâtı geniş hacimli olmamakla birlikte varlık ve yokluk kavramları, varlık mertebeleri, insanın Allah'ın aynası olması, Allah'ın sıfatlarının insana yansımaları, insanın şerefi ve yeryüzüne halife olması, Allah-insan ilişkisi, ruh ve nefis kavramları gibi tasavvufî konuları kapsamaktadır. Risâle kalbe doğan ilhamları içermesine rağmen müellif, vâridâtın anlatımında âyet ve hadisleri delil olarak kullanılmıştır. Müellif eserin isimlendirilmesinde İlâhî kaynaklı olduğunu belirtse de muhtevaya bakıldığında Hâkim Mehmed Efendi'nin ilminin de etkisi görülmektedir. Onun vâridâtını ilim ve Hak kaynaklı olarak değerlendirmek mümkündür. Üzerinde çalıştığımız vâridâtın en önemli özelliklerinden biri de içerdiği manzumelerdir. Gerek Türkçe gerek Farsça şiirleriyle müellifin şairlik yönü dikkat çekmektedir. Her bölümün başında, ortasında ve özellikle de sonunda yer alan şiirler konunun daha iyi anlaşılması için basit bir dille yazılmıştır. Metinde yer alan Farsça ve Arapça cümleler ve manzumeler, metnin içeriğinin anlaşılması için tarafımızdan tercüme edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Hâkim Mehmed Efendi'nin vâridât türünde yazmış olduğu risâlesinin metni ortaya konulmaya ve elden geldiğince muhtevası açıklanmaya çalışılmıştır. Bu makalenin amacı üzerinde çalışma yapılmamış vâridât türüne ait bir eseri literatüre kazandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Vâridât, Nefehât, Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye*.

Hâkim Mehmed Efendi's Treatise Named *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye*

Abstract

The works in which sufis wrote the inspirations arising from the unseen in their hearts without any effort constitute the type of vâridât in Sufi literature. Vâridâts have not been studied as an independent species so far and as a result, there is not enough information about this species in the scientific world. Apart from a few famous vâridâts, even the names of the other vâridâts are not known. Since the vâridâts mostly contain towards a person's spiritual state subjects, it is very difficult to explain their contents and it is necessary to have a certain culture of Sufism. One of the studies in this genre in our literature is Hâkim Mehmed Efendi's treatise named *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye*. Although the author's vâridât is not large in volume, it includes Sufi subjects such as the concepts of existence and non-existence, levels of existence, human being the mirror of Allah, the reflection of Allah's attributes on humans, the honor of man and his caliphate on the earth, the relationship between God and man, the concepts of spirit and soul. Although the treatise contains inspirations arising from the heart, the author used verses and hadiths as evidence in the expression of the vâridât. Although the author states that the naming of the work is of divine origin, when looking at the content, the influence of Hâkim Mehmed Efendi's knowledge is also seen. It is possible to evaluate his vâridât as originating from knowledge and God. One of the most important features of the varidats we work on is the poems it contains. The author's poetic side attracts attention with his poems in both Turkish and Persian. The poems at the beginning, middle and especially at the end of each chapter are written in simple language for a better understanding of the subject. We have tried to translate the Persian and Arabic sentences and poems in the text in order to understand the content of the text. In this study, we tried to reveal the text of Hâkim Mehmed Efendi's treatise written in the vâridât genre and explain its content as much as possible. The aim of this article is to introduce to the literature a work belonging to the vâridât genre that has not been studied yet.

Keywords: Sufism, Vâridât, Nefehât, Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye*.

Giriş

On sekizinci yüzyıl âlimlerinden Vak'anüvis Hâkim Mehmed Efendi'nin (ö. 1184/1770) eserlerinden biri *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye* adlı vâridât türünde yazdığı risâlesidir. Kendisi vak'anüvisliğin yanında cebeciler ve sipahiler kâtipliği, maliye tezkireciliği ve rûznâmecilik gibi görevleri ifa etmiş bir devlet adamıdır.¹ Arapça ve Farsça bilen; manzum ve mensur birçok telif ve tercüme eserleriyle şerh ve nazîreleri bulunan müellif tarihçiliği ile tanınmaktadır. Vak'anüvis sıfatıyla 1752-1766 yılları olaylarını ele aldığı *Târîh ile Acâibü'l-ahbâr fî ahbâri seyyidi'l-ahyâr* isimli bir siyere sahip olan Hâkim Mehmed Efendi'nin müretteb bir *Dîvân*'ı da bulunmaktadır.²

Hâkim Mehmed Efendi'nin "vâridât" türünde eser kalem alması onun tasavvuf alanındaki birikimini göstermektedir. Kütüphanesinde mevcut olan kitapların çoğunun tasavvufî kaynak olması bu alana olan ilgisine ve donanımına işaret etmektedir.³ Tasavvuf eğitimini Hasan Sezâi Efendi (ö. 1151/1738) ve İsmâil Hakkı Efendi'den (ö. 1137/1725) almış olan müellifin Nakşibendî tarikatına intisap ettiği bilinmektedir.⁴ Öte yandan vâridâtın başında da "el-Murâdî tarîkaten"⁵ ifadesiyle de Şeyh Murâd Nakşibendî'den tarikat icazeti aldığını bildirmektedir.⁶ Şiirlerinde Bektâşîlik, Halvetîlik ve Mevlevîlik'ten bahsetmesi, tarikat taassubundan kaçınması onun dikkat çeken yönlerindedir.⁷

Çalışmamızla alakalı olması sebebiyle tasavvuf literatüründe geçen, vârid ve vâridle ilişkili hâtır kelimesinin etimolojik anlamlarına, aralarındaki farklara, bunların tasavvuf kültüründeki karşılığına bakmakta fayda görmekteyiz. "Kulun kastı olmaksızın gaybden kalbe gelen manalar" ve bu manaların yazıldığı eserler vâridât türünü oluşturmaktadır. Kalbe gelen ilhamın mahiyetine göre vâridler; surûr, bast, hüzn ve kabz vâridi olarak farklı isimlerle anılmaktadır.⁸ Havâtır da vâridâta benzer bir niteliğe sahiptir. Hak, melek ve şeytandan gelebilen, kalbe gelen hitap veya "insanın içinde duyduğu ses" olarak tarif edilen havâtır Hak'tan gelirse "hâtır-ı Hak" olarak isimlendirilir.⁹ Bazı vâridlerin söz, bazılarının da mana ve bilgi mahiyetinde olması vâridâtı havâtırdan ayıran hususiyetidir. Vâridât Hak'tan ve ilimden gelebilir, ayrıca havâtırdan daha umumî bir tasavvuf ıstılahıdır.¹⁰ Bu kapsamda İbnü'l-Arabî, havâtır vâridin bir türü ve "hakkın elçileri" olarak nitelendirir. Vârid veya hâtırın tasavvuf ilminde karşılığı, fayda veya

¹ Mücteba İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/189.

² İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", 15/189.

³ Tahir Güngör, *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), LXXVI.

⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, nşr. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2/560; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 2/149; Güngör, *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, LXXVI; İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", 15/189.

⁵ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 27a.

⁶ Güngör, *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, LXXVIII.

⁷ Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 15.

⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 374.

⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 177.

¹⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 179.

zararları hakkında şu hususlar söylenebilir: Sâlikin kalbine ve zihnine iradesi dışında doğan hâtır veya vârid, seyrüsülükte mürid için fayda sağlayabileceği gibi engel de teşkil edebilir. Tarikata yeni başlayan bir mürid, onu maksudundan alıkoyabilecek bu havâtıra önem vermemelidir. Allah tarafından gelen hâtırlar, son derece güçlü ve tereddüde mahal vermeyecek tarzda açık ve kesin olduğundan, bu esnada diğer hâtırların varlığı belirgin değildir. Bu hâtır çeşidinde yanılma veya yanlış algılama söz konusu değildir. Bu açıdan, hakkanî havâtır dışındaki diğer düşünceler “hadîsü'n-nefs” kabilinden sayılmıştır. Çünkü bu hâtırlar, kalbin bulanıklaşmasına ve kişinin maksudundan uzaklaşmasına sebebiyet verir. Ancak mürid matlubuna ulaştınca artık onun bütün havâtır ve vâridi Rabbânî ilhama dönüşür.¹¹

Müellifin hayatı ve eserlerinden bahseden klasik kaynaklarda ve tezkirelerde çalışmamıza konu olan vâridâtın ismi geçmemektedir.¹² Eserin ismine yakın zamanda yapılan akademik çalışmalarda rastlanmaktadır.¹³ *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâtî'r-Rahmâniyye* hakkında şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

İnceleyeceğimiz eserde geçen “Vâridât-ı Rabbâniyye” Hak'tan gelen vâridler,¹⁴ “nefehât-ı Rahmâniyye” ise Rahmânî tecelliler manasındadır.¹⁵ Hâkim Mehmed Efendi, eserini isimlendirirken yazdıklarının ilâhî kaynaklı bir vâridât olduğunu açıkça belirterek risâlenin türünü de ortaya koymaya çalışmıştır.

Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02 numarada kayıtlıdır. Eserde 27a'da geçen “*el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâtî'r-Rahmâniyye* bi-yemîni'l-hakîr es-Seyyid Mehmed bin Halîl el-Med'û bi-Hâkim gafera'llâhu lehû ve li-vâlidîyye el-Bekrî el-Fârûkî el-Murâdî tarîkaten el-Hatem et-Tâî terbiyeten ve bürûzen el-Üveysî meşreben ve füyûzan edâma'llâhu 'aleyhi halâil ni'amihî muhabbetihî ve keremihî âmîn” ifadeleriyle eser ve müellifi tanıtılmıştır. Eserin hattı ta'lîk ve rik'a özellikleri taşısa da ta'lîk kırması olarak nitelendirilebilir. Risâlenin ilk sayfası

¹¹ Mesut Akdoğan, *Abdullah Yâfiî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi* (İstanbul: Nizamiye-Akademi Yayınları, 2021), 144-145.

¹² Mehmet Çakırcı, *Hakim Mehmed Efendi Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 3-14. Çakırcı; tezinde Hüseyin Ayyansarâyî'nin (ö. 1201/1787) *Mecmû'a-i Tevârîh*, Şefkat'in (ö. 1242/1826-1827) *Tezkire-i Şu'arâ*, Râmiz'in (ö. 1202/1788) *Âdâb-ı Zurefâ*, Ârif Hikmet Bey'in (ö. 1759) *Tezkire-i Şu'arâ*, Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1264/1848) *Bağçe-i Safâ-Endûz*, Cemâleddin Mehmed'in (ö. 1261/1845) *Osmanlı Târih ve Müverrihleri*, Sâlim Efendi'nin (ö. 1156/1743) *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Şemseddin Sâmî'nin (ö. 1904) *Kâmûsü'l-a'lâm*, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin'in (ö. 1202/1788) *Tuhfe-i Hattâtîn*, Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1909) *Sicill-i Osmânî*, Bursalı Mehmed Tâhir'in (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* isimli eserlerinde, belirttiğimiz sırayla, Hâkim Mehmed Efendi'ye yer verdikleri bölümleri günümüz harflerine çevirerek nakletmiştir.

¹³ Güngör, *Vak'a-nüvîs Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlîl)*, XCIV; Bilge Karga Göllü, *Hâkim'in Şerh-i Dîvân-ı Şevket'i (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 52; Tuğba Tan, *Hâkim Mehmed Efendi'nin Lemeât ve Istîlâhât-ı Sûfiyye Tercümelere* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24; Mustafa Birgül, *Hâkim Mehmed Efendi'nin "Hecû'l-Hâcîs ve Hemsü'n-Nâ'is" Adlı Lûgatı (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 54; Mehmet Akbaş, *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, Hayatı, Eserleri ve 'Acâibü'l-Ahbâr'ı (İnceleme-Metin)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 24; Mesut Hızarcı, *Seyyid Hâkim Mehmed Efendi ve Siyer-i Kebîr'i (Mukaddime Kısımının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 12.

¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 374.

¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

cetvellidir ve kırmızı mürekkeple özensizce çizilmiş bir serlevha bulunmaktadır. Eser siyah mürekkeple yazılmış olup “vâride”¹⁶ başlıkları ile “nesir, beyt, kıt'a, rubâ'î, li-münş'ihî” kelimeleri kırmızı mürekkeple renklendirilmiştir. Âyet ve hadisler siyah mürekkeple yazılmış, üzerleri kırmızı mürekkeple çizilerek belirtilmiştir. Nüshanın sayfa numaraları varakların “a” yüzüne ve sol üst köşeye Türkçe rakamlarla yazılmıştır. Eserin satır sayısı düzensizdir ve sayfaya göre değişen 27, 28 ve 29 satır sayıları kullanılmıştır.

Vâridâtın yer aldığı nüshada müellife ait üç eser daha mevcuttur. Nüshanın başında yirmi yedi sunûhâtın yer aldığı *Sevânihu'l-'aşk* isimli bir risâle, 27a-31a varak aralığında da konumuzu teşkil eden vâridât, 34b-65a sayfaları arasında müellifin birçok âlimin şiirlerine yapmış olduğu şerhlerin yer aldığı *Levâmi'u'l-'aşk* isimli risâle ile nüshanın sonunda, 68a-77b arasında ise *Vefdü'l-intisâr fî medîhi'l-ensâr* isimli Arapça bir risâle bulunmaktadır.¹⁷

Hâkim Mehmed Efendi'nin eserinde on beş vârid bulunmaktadır ve vâridler belli bir tertip üzere işlenmiştir. Sonraki vâridin öncekinin devamı olduğunu bazılarında kendisi belirtmiş, bazısında da ipucu vermiştir. Vâridler baştan sona okunduğunda aralarındaki bağlantı hissedilmektedir. Hâkim Mehmed Efendi vâridleri işlerken kendi şiirlerine genişçe yer vermiş ve “li-münş'ihî” başlığıyla bunu belirtmiştir.

Eserin kaynaklarına baktığımızda, müellifin esere verdiği isimden anlaşılacağı üzere en çok yararlandığı kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir. Vâridlerin açıklamasında kudsî hadisler de dikkat çekmektedir. Metinde âyet ve hadislerin haricinde başka bir kaynak eserin ismi geçmemektedir.

Eser, yazıldığı dönemin dil hususiyetlerine sahiptir. Hacimli bir risâle olmamasına rağmen eserde uzun tamlamalar ile günlük dilde kullanılmayan ve duyulmayan kelimelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Müellif mensur kısımlarda ağıdalı ve süslü bir dil kullanmış, manzumelerde ise sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Vâridlerde Hâkim Mehmed Efendi'nin şiirlerinin yoğun bir şekilde yer alması onun şairlik yönünün kuvvetini göstermektedir. Metinde on üç Türkçe ve iki Farsça rubâ'î, sekiz Türkçe ve yedi Farsça beyit, iki Türkçe ve iki Farsça kıt'a, bir Farsça ve bir Arapça mısra' bulunmaktadır.

Giriş bölümünün ardından eserin muhtevası, metin neşrinde takip edilen usul ve *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye*'nin metni yer almaktadır.

1. el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye'nin Muhtevası

Eserin yer aldığı nüshada, 27a'da müellifin isminin, müellife duanın, biri Türkçe ve ikisi Farsça olmak üzere üç kıt'anın yer aldığı fevâid kaydından sonra eser, “besmele” ile başlayarak on beş vârid ile devam etmektedir.

Hâkim Mehmed Efendi vâridlerin anlatımından önce kâinattaki düzenin ve yaratılmış varlıkların Allah'ın varlığına delil olduğunu belirten hamd ile resule övgünün yer aldığı bir mukaddimeyle esere başlamıştır. Bu bölümde müellif kendine ait olan bir rubâ'îye de yer vermiştir.¹⁸

¹⁶ Cemi müennes kalıbındaki “vâridât” kelimesinin müfredi “vârid” olmasına rağmen müellif metinde “vâride” şeklinde kullanmıştır.

¹⁷ Bu nüshada bulunan *Sevânihu'l-'aşk* isimli risâlesi çalışılmıştır. bk. Tuğba Tan, *Hâkim Mehmed Efendi'nin Lemeât ve Istîlâhât-ı Sûfiyye Tercümelere*.

¹⁸ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 27b.

İlk vâridde ‘adem-i mutlak ve ‘adem-i mukayyed kavramları örneklerle açıklanmıştır. Buna göre ‘adem-i mutlak varlığı asla tasvir edilemeyendir. Allah’ın varlığı veya bir şeyin aynı anda zıddıyla var olması böyledir. Bir kişi aynı anda hem sakin hem hareketli, hem siyah hem beyaz olamaz. ‘Adem-i mukayyedde ise bu gün, bu ay veya bu yılda mevcut olan bir şeyin ileriki yıllarda yok olması söz konusudur. Bu bölümde müellifin konuyla ilgili bir rubâ’îsine yer verilmiştir.¹⁹

İkinci vâridde İlahî mertebeler akl-ı küll, nefs-i küll, tabî’at-ı küll, cism-i küll, arş, kürsî, felek-i esîr, hava, su, toprak, bitki, hayvan, melek, cin ve insan şeklinde sıralanarak bu âlemlerin insanoğlu için yaratıldığı vurgulanmıştır. Bu bölümde de konuyla ilgili bir rubâ’î yer almaktadır. Konu Allah’ın tüm varlıkları insanoğlu, insanoğlunu da kendisi için yarattığını fakat insanoğlunun Allah’tan kaçtığını belirten kudsî hadisle sonlandırılmıştır.²⁰

Üçüncü vâridde insanın şerefli kılındığını, karada ve denizde taşındığını belirten İsrâ 17/70²¹ âyetinin tefsirine yer verilmiştir. Müellif, karayı âlem-i mülk ve denizi âlem-i melekût olarak tefsir etmiş, insanın Rahmân’ın celâl ve cemâl isimlerini içeren övülmüş bir varlık olduğu belirtmiştir. Bu bölüm de müellife ait bir rubâ’î ile tamamlanmıştır.²²

Farsça bir beyitle başlayan dördüncü vâridde “küntü kenzen”²³ olarak bilinen kudsî hadisle Allah’ın kendi sıfatlarını taşıyan bir varlık yaratmak istediğini belirten bir kudsî hadise yer verilmiştir. Bu vâridde insanın Allah’ın aynası olduğu belirtilmiş, konu bir beyitle özetlenmiştir. Akabinde insanın bu üstün mertebesine rağmen sidre-i muntehâdan öteye geçemediği belirtilerek bir kıt’a ile konu neticelendirilmiştir.²⁴

Müellif, dördüncü vâridde sidre-i muntehâdan bahsettikten sonra beşinci vâridde Allah’ın Hz. Âdem’i şerefli bir varlık olarak yarattığını İsrâ 17/70,²⁵ ona kendi suretini verdiğini fakat bu suretin şeklen değil de manevî suret olduğunu belirterek de İsrâ 17/1²⁶ âyetini delil olarak göstermiştir. Bu âyeti tefsir âlimlerinden farklı bir şekilde değerlendirerek semî’ ve basîr sıfatlarının insanda, özellikle de Hz. Peygamber’de bulunmasının insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi olduğuna işaret ettiğini ve bundan ötürü insan-ı kâmil olan Hz. Peygamber’in mi’raca davet edildiğini belirtmiştir. İnsanın halifeliğine delil olarak da Rahmân 1., 3. ve 4.²⁷ âyetlerini vermiş ve bu âyetlere dayanarak

¹⁹ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü’r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 27b.

²⁰ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü’r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 27b-28a.

²¹ *Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, çev. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrırcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), el-İsrâ 17/70. “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”

²² Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü’r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 28a.

²³ Seyyid Şerîf Cürçânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983), 1/169. “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, bilinmek için mahlukatı yarattım.” (Kudsî hadis)

²⁴ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü’r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 28a-28b.

²⁵ el-İsrâ 17/70. “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”

²⁶ el-İsrâ 17/1. “Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götürerek Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.”

²⁷ er-Rahmân 55/1, 3, 4. “Rahmân insanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti.”

Allah'ı müşahedenin kendi yüzüyle olacağı ve bunun marifet sahibi kullara nasip olacağı sonucuna varmıştır. Bu bölüm konuyu özetleyen Farsça bir beyitle sonlandırılmıştır.²⁸

Hâkim Mehmed Efendi, insanın şan ve şerefi bahsini altıncı vâridde de devam ettirmiştir. Ona göre insan, İlâhî tecellinin zuhûr etmesi için bir vasıta ve bu tecellilerden ilki de vücûd tecellisidir. Allah insana zâhir ve bâtın duygular vermiştir. İnsanlar işittikçe, gördükçe ve konuştuğça akıl bunları ve diğer hisleri yönetir. Bu durum insanın Allah'ın halifesi olmasının başka bir boyutudur. Müellif bunu akl-ı cân olarak tabir ederek konuyla ilgili bir rubâ'îsine yer vermiştir.²⁹

Müellif yedinci vâridin altıncı vâridin devamı olduğunu belirterek konuya Farsça bir beyitle giriş yapmış ve hemen akabinde beyti açıklamıştır. Buna göre insan gayb âleminden şehâdet âlemine gelebilmek için beş duyuya sahip olmuştur. Vücûd tecellisi dışındaki diğer tecelli de kulûb tecellisidir ki Hakk'ın kalplerimizde yer etmesini sağlar. Bakara 2/115³⁰ ve Rûm 30/4³¹ âyetleri buna delildir. Enbiyâ ve evliyânın makâmı diğer insanlardan farklıdır. Onlar önceki ve sonraki herkesten daha hayırlıdır. Konu anlatımında Allah'ın yeryüzü ve gökyüzüne vâsi' olmayıp mümin kullarının kalbine vüs'at eylediğini belirten kudsî hadise yer verilmiştir. Müellif konunun sonunda bu fikirlerini kendisine ait bir rubâ'î ile taçlandırmıştır.³²

Sekizinci vârid de önceki vâridin devamı niteliğindedir. Hâkim Mehmed Efendi, bu bölüme Farsça bir rubâ'î ile başlayarak Allah'ın yeryüzü ve gökyüzüne vâsi' olmayıp mümin kulun kalbine vüs'at eylemesini açıklamıştır. Ayrıca rûhânî varlıklar ve cisimler âlemi esmâ ve sıfatları bünyesinde birleştirememişken insan hem rûhânî hem cismânî varlığıyla cümle esmâ ve sıfata mazhar olmuş, emaneti yüklenmeyi kabul ettiği için Allah'ın vüs'atini elde etmiştir. Bu vâridin sonunda müellife ait bir rubâ'î bulunmaktadır.³³

Sekizinci vârid ile bağlantılı olan dokuzuncu vârid Farsça bir rubâ'î ile başlamaktadır. Bu bölümde müellif, emanetin tayini bahsini işlemiştir. Ruh ve nefis insan vücudunda bütünleşmiştir ve bu bütünlük yeryüzü ve gökyüzünde bulunmadığı için onların kemâli de insandan farklıdır. Bu bölümün sonunda da bir rubâ'îye yer verilmiştir.³⁴

Zâhiren bakıldığında çok zalim ve cahil olan insanın bu vasıflarıyla hilâfete layık olmaması gerektiği fakat ehlullâh meşrebinde bu vasıfların medh ü senâ edildiği onuncu vâridde belirtilmiştir. Ruh ve nefis de birbirine zıt gibi görünen ama birbiriyle bütünleşen kavramlardır. Her şey zıddına in'ikâs ettiği için insan zalim ve cahil iken aynı zamanda adil ve ilim sahibi olabilir. Hâsılı, emanet teklif edildiğinde, ana sıfatı cahillik olan insan ruh ve nefsin etkisiyle hakikati görüp ilim ve adalet sıfatıyla bu emaneti yüklenmeyi kabul etmiştir. Müellif kendisine ait bir rubâ'î ile bu bölümü özetleyerek tamamlamıştır.³⁵

²⁸ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 28b.

²⁹ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 28b-29a.

³⁰ el-Bakara 2/115. "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti geniştir, O her şeyi bilendir."

³¹ er-Rûm 30/4. "Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün mü'minler de sevineceklerdir."

³² Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 29a.

³³ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 29a-29b.

³⁴ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 29b.

³⁵ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 29b-30a.

Hâkim Mehmed Efendi; insanın ruhânî ve cismânî varlığıyla halife olduğunu, Allah'ın Hz. Âdem'in çamurunu kırk sabah yoğurduğunu ve organlarını yarattığını, yine insanın kalbinin Allah'ın iki parmağı arasında olduğunu bildiren kudsî hadisleri on birinci vâridde misal getirerek açıklamıştır. İnsanın emaneti yüklenme kabiliyeti ise nafil ibadetlerle Allah'a yakınlaşılacağını buyuran kudsî hadisle ve Bakara 2/31³⁶ âyetiyle delillendirilmiştir. Bu bölümün sonunda da müellife ait bir rubâ'î bulunmaktadır.³⁷

Kendisine isimlerin talim ettirildiği Hz. Âdem'in aslında görünen bir şahıs değil de manadan ibaret bir varlık olduğu da on ikinci vâridde belirtilmiştir. Böyle olmakla birlikte insanların bir görüntüsü vardır, nesilden nesile daha da gelişerek yetişen insanoğlunun bir mürşide ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Konunun sonunda konuyu özetleyen bir rubâ'îye yer verilmiştir.³⁸

Bir Farsça ve bir Arapça mısra', üç Farsça beyit, bir Farsça rubâ'î ve müellife ait bir Türkçe rubâ'înin yer aldığı on üçüncü vâridde Allah'ın yarattığı varlıkların mertebelerinin ve hareketlerinin bir dönüşüm içerisinde tekâmül etmesi sebebiyle yaratılan her bir zerrede bir renk ve kabiliyet mevcut olduğu belirtilmiştir. Yaradan kemale ulaşılması için varlık aynalarında zuhur etmiştir ve bu durumun âlemlerde tezahürü görülmektedir. Kâinattaki varlıklar insanoğlu için yaratılmıştır fakat bunun farkında olan çok az kişi vardır. Misal olarak güneş, Allah'tan nurunu alır ve nurun gayesi de insanı aydınlatmaktadır.³⁹

Yedi beyitten oluşan on dördüncü vâridde Allah'ın varlığının ayna misali kâinata yansması, varlıklar içerisinde insanı itibarlı yaratması, emaneti insanın kabul etmesi, Allah'ın varlığının tüm cihanı kaplaması, insanın halife seçilmesi gibi hususlar özetlenmiştir. Bu vâridin sadece manzumedden oluşması ve mensur kısmın bulunmaması onu eserde bulunan diğer vâridlerden farklı kılmaktadır.⁴⁰

On beşinci vâride göre, Allah'ın mana sahipleriyle yakınlığı aşk ve muhabbet iledir. O bilinmek istediği için zuhur etmiş, bunu da zât mertebesinden esmâ ve sıfat mertebesine, oradan da fiil ve eser mertebesine geçerek gerçekleştirmiştir. Bu bölümde Ankebût 29/6⁴¹ âyeti delil olarak gösterilmiştir. Bu vâridin sonunda müellife ait bir rubâ'î bulunmaktadır.⁴²

2. Eserin Neşrinde Takip Edilen Usul

Bu çalışmada *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye*'nin tam metni transkripsiyon alfabesi kullanılmadan verilmiştir. Neşirde eserin bulunduğu İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02 nüshası esas alınmıştır. Metnin okunuşunda XVIII. yüzyıl dil hususiyetleri dikkate alınmış, noktalama işaretlerine yer verilmiştir.

³⁶ el-Bakara 2/31. "Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi."

³⁷ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 30a.

³⁸ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 30a-30b.

³⁹ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 30b-31a.

⁴⁰ Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 31a.

⁴¹ el-Ankebût 29/6. "Cihad eden, ancak kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah, âlemlerden müstağnidir (O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur)."

⁴² Hâkim Mehmed Efendi, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02), 31a.

Müellifin kırmızı mürekkeple yazdığı ve üzerini çizdiği konu başlıkları, “nesir, beyt, kıt'a, mısra', li-münşi'ihî” kelimeleri, âyet ve kudsî hadisler ile varak numaraları kalın siyah olarak gösterilmiştir. Derkenarlar köşeli parantez içinde “[ ]”, konu akışına göre metnin uygun yerlerine dâhil edilmiştir. Vâv-ı ma'dûleler “v”, metinde okunamayan kelimeler “(...)”, okunuşundan emin olunamayan kelimeler ise “(?)” şeklinde gösterilmiştir.

Metinde geçen âyetlerin kaynağı ve meâlleri verilmiş, kudsî hadisler tercüme edilerek parantez içinde belirtilmiştir. Metinde geçen Arapça ve Farsça cümleler ve manzumeler de tercüme edilmiş ve dipnotlarda gösterilmiştir. Tercüme edilen tüm bölümler metinde italik olarak işaretlenmiştir.

Metinde “vâride” kelimesi yerine vâridâtın müfredi olan “vârid” tercih edilerek müellifin “el-Vâridetü'l-ûlâ” şeklinde isimlendirdiği ve sıraladığı konu başlıkları “el-Vâridü'l-ûlâ” olarak düzenlenmiş ve bu şekilde on beşinci vâride kadar uygulanmıştır.

3. el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye'nin Metni

[27a] *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye bi-yemîni'l-hakîr es-Seyyid Mehmed bin Halîl el-med'û bi-Hâkim gafera'llâhu lehû ve li-vâlidîyye*⁴³ el-Bekrî el-Fârûkî el-Murâdî tarîkaten, el-Hatem et-Tâî terbiyeten ve bürûzen, el-Üveysî meşreben ve füyûzan *edâma'llâhu 'aleyhi halâil ni'amihî muhabbetihî ve keremihî*⁴⁴ âmîn **kıt'a**:

*Vâridâtım 'acîb vâriddir
Vârid görür (?) vâridâtdır
Dile rûh-i kudsdan etdi vürûd
Ana vârid nikât-ı vahdetdir*

dîger:

*Vâridâtem-râ ki vârid est
Vâridân-râ me-kün Hudâ sâdır
Ger be-dîn-i mevrîdî hatâ' sâdır
Sâdırî 'afv kerde-râ Kâdir*⁴⁵

dîger:

*Cây-ı mevrîd-i guyûb-i dilem
Sahfa-i sâha-i sülûb-i dilem
Mevrîd-i vîrd-i vâridât-ı Hudâ
Manzar-ı dîde-i kulûb-i dilem*⁴⁶

[27b]

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Ne halka-i hoş-serâ-yı âciz-i hamd-i tevşîd lâ-cerem âgâz kerd-i zemzeme-i ihtisâr-ı sakf-i mu'allak ve ferş-i mutabbak ve nefsi muhallak bürhân-ı kudret-i mutlak-ı Hak-ı muhakkaktır. *Te'âlâ şânühû ve 'amme nevâlühû ve lâ ilâhe gayrahû*⁴⁷ ve selâm-ı ahak ve

⁴³ Allah onu ve anne-babasını bağışlasın.

⁴⁴ Allah ona nimetlerinin, muhabbetinin ve ihsanının helal olanlarını daim eylesin.

⁴⁵ Vâridâtım ki vâriddir, vâridlerimi Hudâ çıkarmadı. Eğer dinî konularda hata olduysa, olandan dolayı Kâdir affeder.

⁴⁶ Gönlümün gayblarının varacak yolunun mevkisiyim. Gönlümün olumsuzluklarının meydanının bölgesiyim. Hudâ'nın vâridâtının zikrinin varılacak yeriyim. Gönlümün kalp gözlerinin gözbebeğiyim.

⁴⁷ Şanı yüce ve ihsanı daim olsun, kendisinden başka ilah yoktur.

salât-ı Hak ve tekrîm-i muhakkak bi-vefk-i elyak ol sultân-ı erîke-nişîn-i cihân ma'rifet-i şâyân ve mültehikdir ki kalem-rev-i zuhûr-i nûr-i hestî-i mutlak anın maşrık-i ta'ayyün ü hüviyyetine menût u mülhikdir. *Salla'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve âlihî ve 'izzetihî (?) ve sahibihî ve üsratihî.*⁴⁸ **rubâ'î li-münşî'ihî:**

*'Ademden 'âlemi ol Hayy ü Kâdir
Edip silk-i vücûda zıll-i zâhir
Halektü'l-halka⁴⁹ meclâsından ol nûr
Zuhûr etdi olup 'âlem mezâhir*

el-Vâridü'l-ülâ: 'Adem iki kısma münkasımdır ki biri 'adem-i mutlak ve biri 'adem-i mukayyedir. 'Adem-i mutlak aslâ vücûdu mutasavvir olmayandır. Şerîk-i Bârî ve ân-ı vâhidde ictimâ'-i zıddeyn gibi. Meselâ bir şahıs ân-ı vâhidde hem sâkin hem müteharrik hem siyeh hem sepîd olmak gibi ve 'adem-i mukayyed oldur ki bu gün ya bu mâh ya bu sâl mevcûd olup rûz u mâh u sâl-i âtiyede ma'dûm olup hisse-i zıll ü vücûddan eser ü âsârı kalmaya [ta'bîr-i bü'l-'adem bikr ta'birdir]. **rubâ'î li-münşî'ihî:**

*Nigâh et bu iki kısım-ı 'ademden kangı kısımın
Mukayyed bir 'ademsin gâlibâ mevcûd ismisin
Seni ya zille yâhûd pertev-i mihre kıyâs etdim
Vücûd-i vâridime ey bü'l-'adem bir ba'd resmisin*

el-Vâridü's-sâniye: Sefer-i merâtib-i İlâhî nâ-mütenâhîdir. Lâkin bi-vechî'l-küllî böyle ta'dâd olunur. 'Akl-ı küll, nefis-i küll, tabî'at-ı küll, cevher-i hebâ-i cism-i küll, şekl-i 'arş ü kürsî, ne felek-i esîr ve hevâ'-i âb ve hâk-i cemâd u nebât u hayevân, melek ü cinn ü insân ki câmi'-i cümle-i merâtib ü kevn ü mekândan matlûb-i cemî'-i müteharrik ü sâbit ve 'illet-i gâiye-i her matlûb u tâlibdir. Bu merâtibin mecmû'u merâtib-i zuhûr-i Hak ve mecâlî-i hestî-i mutlakdır ve bu külliyyâtdan maksûd, vücûd-i insânîdir ki cümle-i 'avâlim ana müncezib ve andan ekmele-i merâtib-i vücûdda bir mevcûd olmadığı sahîfe-i mekândan münselibdir. **rubâ'î:**

[28a] *Vücûdun maksad-ı aslı îcâd
Olur senden cihâna feyz ü imdâd
Girzân olma dergâh-ı Hudâdan
Bu ni'met sana olmuşken Hudâ-dâd*

Yâ ibn Âdem halektü'l-eşyâe küllehâ li-eclike ve halektüke li-eclî ve ente tefirrü minnî⁵⁰

el-Vâridü's-sâlise: Cümle-i kâinât tufeyl-i hazerât-ı insâniyyedir. Nitekim **ve lekad kerremnâ benî Âdeme ve hamelnâhüm fi'l-berri ve'l-bahri**⁵¹ nass-ı celîli hakkında hatîe-i hutbe-i kerâmât-ı kibriyâ' vâki' olmuşdur. Berrden murâd, 'âlem-i melek bahrden murâd, 'âlem-i melekûtdur. Bu ise nezâhet ü tahâret ü takdîs ile mukayyed olmuşdur. Vech-i câmi'iyet-i insânîden pes mânde-i zuhûr vâki' oldu. Zîrâ âlât u edevât-ı insânî oldu. Âdât-ı harf olup delâlet-i ma'nâda âlet olmagla mütekâmilü'l-ma'nâ degildir

⁴⁸ Salât ve selâm onun, soyunun, izzetinin (?), dostlarının ve ailesinin üzerine olsun.

⁴⁹ Mahlukatı yarattım. (Kudsî hadis)

⁵⁰ Ey Âdemoğlu! Her şeyi benim için yarattım ve seni benim için yarattım, sen benden kaçarsın. (Kudsî hadis)

⁵¹ el-İsrâ 17/70. "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık."

ammâ kelime-i insânî câmi'-i cemî'-i nu'ût-i Rabbânî ve muhtevî-i esâmî-i cemâlî-i celâlî-i Rahmânîdir. *Zâdehü'llâhu şerefen ve tekrîmen.*⁵² **rubâ'î li-münşî'ihî:**

*Mülk ey kelime-i câmi' senin âlâtın olmuşdur
Ki feyz-i câmi'iyet zâtına hâlâtın olmuşdur
Seni hem ber ve hem bahr içre edem mazhar-ı tekrîm
Senin 'aynında zâhir-i 'ayn mes'ûlâtın olmuşdur*

el-Vâridü'r-râbi'a:

*Der-yek deryâ hezâr keştî çe 'aceb
Der-yek keştî hezâr deryâ 'aceb est*⁵³

Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en u'rife fe-halaktü'l-halka likey u'rife⁵⁴ ve rivâyet-i uhrâda **ürîdü en ehluka insânen bi-sıfatinâ ve hey'etinâ**⁵⁵ vârid olmuşdur ki rivâyetinin ikisi dahı insân âyîne-i Hudâ oldugun beyân eder. **beyt:**

*'Aşkın haberi cânıma bir câm-ı ezeldir
Ruhsârına mir'ât-ı Hudâ dense güzeldir*

nesir: Çünkü insân câmi'-i cümle-i me'ânî ve hâvî-i merâtib-i Sübhânî ve asl-ı kâinât-ı rûhânî vü cismânî olduysa menba'-i kemâlât olan mazhar-ı ekmel-i rûh-i kudsînin râhı olup makâm-ı sidreden bâlâyâ 'urûcu mümkün olmadı. **kıt'a:**

[28b]

*Refik oldu egerçi sana Cibrîl
Velîkin sidredir sedd-i "inânı
Sen ol sâkî-i Yezdân-ı Haksın
Senindir nâb-ı 'irfân-ı me'ânî*

el-Vâridü'l-hâmise: Yerlîg-i tamga-yı 'inâyet-i Rabbânî ve tevkî'-i belîg-i ve **lekad kerremnâ**⁵⁶-i Sübhânî sebt-i sahîfe-i insânî olduysa **haleka'llâhu Âdeme 'alâ sûretihî**⁵⁷ medlûliyle lâ-büd halîfe-i sûret-i sıfâtiyye-i müstahlif üzere olmak muktezâ-yı hikmet-i bâliga-i Girdgâr oldu. Sûretten murâd sûret-i zâhirî-i hüsnî degildir, belki sıfâtı ma'nevî-i ezeldir ki Kur'ân-ı mecîdde **Sübhânellezî esrâ bi-'abdihî leylen mine'l-Mescidi'l-Harâmi ile'l-Mescidi'l-Aksa'illezî bâreknâ havlehû li-nüriyehû min âyâtinâ innehû hüve's-Semî'ü'l-Basîr**⁵⁸ buyuruldu. Ma'nâ-yı zâhiri ma'lûm-i erbâb-ı tefâsirdir ammâ hakikat-i ma'nâ ki meşreb-i şühûd-i ehlu'llâh üzere zamîr-i 'abde râcî' ve ma'nâ-yı âyât-ı beyyinâtımızı 'abd-i insân-ı kâmilü'l-ihsânımıza irâet için mi'râca da'vet eyledik. Zîrâ ol 'abd-i kâmil-i insân-ı Rahmânî semî' ü basîrdir. Zîrâ bizim sûret-i sıfâtiyye-i kadîmemiz üzere halifemizdir. *Te'âlâ şânühû te'âlâ te'âlâ ve 'amme nevâlühû ve salla'llâhu 'aleyhi ve 'alâ âlihî mâdâme efdâlühû*⁵⁹ **er-Rahmân haleka'l-insân 'allemehü'l-beyân**⁶⁰ delâleti

⁵² Allah onun şerefini ve yüceliğini ziyade eylesin.

⁵³ Bir denizde bin gemi ne hayret verici, bir gemide bin deniz de hayret vericidir.

⁵⁴ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 1/169. Gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim, bilinmek için mahlukatı yarattım. (Kudsî hadis)

⁵⁵ Keyfiyetimiz ve şeklimiz üzere bir insan yaratmak istiyorum.

⁵⁶ el-İsrâ 17/70. "Biz şan ve şeref sahibi kıldık."

⁵⁷ Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı.

⁵⁸ el-İsrâ 17/1. "Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götürün Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir."

⁵⁹ Onun şanı yüce olsun, yüce olsun, yüce olsun ve ihsanı daim olsun. Lütufları devam ettiği sürece salât ve selâm onun ve ailesinin üzerine olsun.

⁶⁰ er-Rahmân 55/1, 3, 4. "Rahmân insanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti."

üzere kendünün gayrı anı bilmek ve ana vâsıl olmak niçe mümkün olur ki *lâ yera'llâhe gayra'llâh*⁶¹ buyuruldu. Anı müşâhede yine kendi yüzüyledir. Ol 'ilim ki mahlûk anınla ma'rifet-i Hudâ hâsıl eyler. 'İlm-i Hakdır ki ana 'atâ' vü erzânî buyurmuşdur. **beyt:**

*Be-nûr-i tal'at-i tû dâde em cemâlet-râ
Be-âftâb-ı tûvân dîd ki âftâb kücâst*⁶²

el-Vâridü's-sâdise: İnsân ki mebde'den me'âda dek cümle-i tecelliyyât-ı İlâhiyyeden iki tecellî ile semt-i kemâle mesâk ve şâmihât-ı irtifâ'a iltihâk olunmuşdur. Biri tecellî-i vücûddur ki Hak celle ve 'alâ meşîyyet-i 'uzmâsından bu insâna bir vücûd ya'nî bir kâbiliyyet bahş u erzânî buyurdu ki ma'rifetine âlet ü sebep ola. Ol âlet havâss-ı zâhire vü bâtnadır. Meselâ anlar ile dâimâ göre ve işide ve söyleye ve bile. Bunların miyânından 'akıl mesned-nişîn-i saltanat olmagla bâlâ-yı hevdec-i dimâgda müstekarr u hademe makûlesi olan havâss-ı sâire ne iktisâb ederse ana 'arz eder. Âdem-i ma'nevî ve halîfetu'llâhu'l-a'zam budur. Cânla ta'bîr olunan şeydir ki 'âlem-i emirdendir. **[29a] rubâ'î li-münşî'ihî:**

*'Akıl kim ana cân ta'bîr edersin
Anınla 'ilmini tasvîr edersin
Odur mülk-i şehensâha halîfe
Sen andan ben deyü takrîr edersin
ve billâhi'l-'avn*⁶³

el-Vâridü's-sâbi'a:

*Çü Âdem-râ firistâdîm bîrûn
Cemâl-i h'îşîn ber-sahrâ nihâdîm*⁶⁴

Ya'nî Âdem semî'u basîr u hayy u mürîd ü mütekellim olup ya'nî cemâl-i ezeli bu sıfâtdan 'ibâretdir ki Hudâ-şinâs ve Hudâ-dân olmag-içün mertebe-i gaybdan mertebe-i şühûda gelmişdi. Vârid-i sâdisiyede zikr olunan iki tecellînin biri ki tecellî-i vücûd ya'nî kâbiliyyet i'tâsıdır. **[Matlab-ı tecellî-i kulûb]:** Zikr-i tecellî-i sâni ki 'örf-i ehlu'llâhda ana tecellî-i kulûb tesmiye ederler, ya'nî Hakkın bizim kulûbumuzda zâhir olmasıdır ki cemî'-i cihetden dânâ vü şinâsâ olmamız hâsıl olup cevâb-ı *fe-semme vechu'llâh*⁶⁵ mutâbık-ı *fe-eynemâ tüvellû*⁶⁶ ola. **[Matlab-ı sa'd-ı dil]:** Cümle-i enbiyâ' vü evliyânın kesb-i makâm-ı kemâlleri bu şâh-râh-ı 'acîb üzeredir. *Lillâhi'l-emrû min kabli ve min ba'd*⁶⁷ ve sırr-ı *lâ yese'anî arzî ve lâ semâi velâkin vese'anî kalbü 'abdî'l-mü'min vallâhi'l-mü'min*⁶⁸ bu mahalde zâhir olur. **rubâ'î li-münşî'ihî:**

*Tecellî-i vücûdu ve kulûbu
Eder ma'mûr erbâb-ı kulûbu
Ola tâ *eynemânın semme vechi*⁶⁹
Gerek vech-i zuhûru ve guyûbu*

⁶¹ Allah ancak kendisi olarak görülür.

⁶² Senin yüzünün nuruyla senin güzelliğini görmüşüm. Gücün güneşine baktı ki güneş nerededir?

⁶³ ve Allah'ın yardımı ile.

⁶⁴ Sahra tarafında kendi güzelliğini takdir etmemiz için Âdem'i dışarı gönderdik.

⁶⁵ el-Bakara 2/115. "Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır."

⁶⁶ el-Bakara 2/115. "Nereye dönerseniz..."

⁶⁷ er-Rûm 30/4. "Eninde sonunda emir Allah'ındır."

⁶⁸ Yeryüzümü ve gökyüzümü kuşatamam fakat mümin kulumun kalbi beni kuşattı, Allah'a yemin olsun ki mümin olan. (Kudsî hadis)

⁶⁹ el-Bakara 2/115.

el-Vâridü's-sâmine:

*Eger demî be-güzârî hevâ-yı nâ-ehlî
Bih bînî ançe nebî dîd ve ançe dîd velî
Hudâ be-râ-be-şinâsî ve hâs bende şûyî
Hudâ be-râ tevbe bînî ber-gam-ı mu'tezilî⁷⁰*

Hudâ lem yezelî ki arz u semâvâta vâsi' olmayıp kalb-i 'abd-i mü'mine vüs'ati şu ma'nâyadır ki rûhâniyyât-ı mücerrede mazhar-ı cemî'-i esmâ vü sıfât olamayıp 'avâlim-i ecsâm dahı kezâlik mazhariyyet-i cem'iyetden sormamıza hırmân oldu ammâ insân ki rûhânî [29b] ve cismânî olmagla câmi'iyet bulunup hattâ dile hakikat-i câmi'a tesmiye olundugu bu sebebdendir. Mazhar-ı zât ve cümle-i esmâ' vü sıfât oldu, bu hâsiyyet ne mevcûdât-ı rûhânî ve ne ecsâm-ı zulmânîde tahakkuk eyledi. Lâ-cerem 'arz-ı emânet ü kabûl ve tavsîf-i zalûm u cehûl derîçe-i sıdk u tahakkukdan bedîdâr oldugu erbâb-ı im'âna zâhir ü hüveydâdır. **rubâ'î li-münşi'ihî ilhâyem (?)**:

*Hudâya vüs'ati kalbin husûs-i câmi'iyetdir
Anın bir gûne ta'bîri dahı 'ayn-i ma'iyetdir
Olunca mazhar-ı zât u sıfât ol zât-ı cem'iyet
Bulur zâtında vüs'at bî-cihet her câmi'iyetdir*

el-Vâridü't-tâsi'a:

*Âftâb-ı 'izzet ez-burc-i şeref ber-men be-tâfet
Güfem âhir bî-tû çendîn gâh men çün zîstem⁷¹*

nesir: Ta'yîn-i emânetde niçe vecihle irhâ'-yı 'inân beyân olunmuşdur ammâ vârid-i sâmine ile beyt-i müftetihü'z-zikrden ma'lûmun olur. Cesed-i kesîf-i insânîde rûh ve nefis olup sırr-ı câmi'iyet bulunmagla isti'dâd-ı ma'rifet-i tâm hâsıl olduğudur. Zîrâ semâvât u arzeynden mâ-bihi'l-imtiyâz-ı kemâl ne oldugu ma'lûmun olmuş-idi. **rubâ'î:**

*Nedir bildin mi ta'yîn-i emânet
Eger mevcûd ise sende dirâyet
Sen oldun cism ü nefis ü rûh-i câmi'
Bu cem'iyetde tahsîs-i liyâkat*

el-Vâridü'l-âşire: Çünkü şeref-i hilâfet ile ve kabûl-i emânet ile insân-ı mümtâzü'l-akrân mutasarrıf-ı hisse-i saltanat-ı şâhî ola. 'Ünvân-ı hutbe-i tevkîr ü tekrîmi zalûm u cehûl olmak menâfi-i şeref-i hilâfet degil midir? Ma'a-hâzâ zalûm u cehûl evsâf-ı mezmûmeden oldugu müttetik-i cumhûr-ı erbâb-ı tefâsîrdir ammâ meşreb-i ehlu'llâh üzere zalûm u cehûl elfâz-ı medh ü senâdır. Zîrâ 'atse-i cemâl olan rûh-i kuds ve reşha-i celâl olan nefis-i insânî-i ünsî âyîne-i zât u sıfât-ı sultân-ı ezel ve hazîne-i ma'rifet-i zât-ı lem-yezel olup ikisinin hey'et-i ictimâ'iyyesinden zulmet-i hâkî-i cismâniyyeti inzimâmiyle zalûm u cehûl ya'nî kâbil ü müsta'id gûyâ tıfil iken pîr ü dâna demek gibidir. Ya'nî rûhâniyyeti cesedâniyyet ile olmasa, [30a] ya'nî zalûm u cehûl olmasa müşâhede-i cemâl-i ceberûta şâyân olmazdan **eş-şey'ü izâ tecâveze haddehû in'akese bi-zıddihî⁷²** medlûlu üzere mübâlâga sîgası üzere zulm ü cehli haddi mütecâviz olup zıddı ile muttasıf

⁷⁰ Eger bir nefes ehil olmayanların arzusunu terkedersen, nebî ve velînin gördüğü ne güzel bir şey görürsün. Hudâ'yı tanırsın ve seçkin kulu olursun. Münzevilik gamı içinde olanın Hudâ'ya tevbesini gördün.

⁷¹ İzzet güneşi şeref burcundan benim üzerime parladı. Bazen ben yaşadığım için sensiz son kez bu kadar konuştum.

⁷² Şey kendini en üst sınırına çekerse zıddına döner.

oldu ki ‘adl ü ‘ilimdir. İmdi bu sûretde ma’nâ demek olur ki emâneti ‘arz eyledik, kabûlünden nükûl göstermedi. Sıfat-ı zulm-i zallâm-ı cismâniyyeti cehl iken rûh ve nefis ile hey’et-i ictimâ’iyyesi hakikat-i câmi’a-i ma’rifet olmagla ‘ayn-ı ‘adl ü ‘ilm olup liyâkat u isti’dâd hâsil etmiş-idi. **rubâ’î li-münşi’ihî:**

*Zallâm-ı cisimle oldun halîfe
Cühûliyyetde ‘ilmindir vazîfe
Nedir envâr-ı zulmet-i sâha-i dil
Ki ‘adli celb ede nefis-i latîfe*

el-Vâridü’l-hâdî ‘aşer: Hilâfet-i mevhûbe-i insânî sûret-i cem’iyyet-i rûhânî ve cismânîsidir ki **hammertü tînete Âdeme bi-yedey erba’îne sabâhan ve halaktü bi-yedey ve emsâlihâ**⁷³ [*Kalbü’l-mü’min beyne ısbeyne ma’a esâbi’i’r-Rahmâni ve yedâhü mebsûtâtâni ve ashâbi’l-yemîni ve ashâbi’ş-şimâli*⁷⁴ gibi ki buna işâret olur] mesellide olan işâret-i cemâl ü celâl bu cem’iyyetden ‘ibâret olur ve ‘adem-i kâbiliyyet ve kabûl ü emânet ve ma’nâ-i ‘arz-ı emânet-i ‘ilimde olan kâbiliyyet şey’et-i câmi’iyyetdir. Ya’nî nefis-i rûh-i insânî gayr-i insânî-i şey’ olmak mümkün degildir, ya’nî ma’rifet-i Hakki bi-vechi’l-cem’iyyet-i şey’ kâbil-i insândan gayrı degildir ve ‘adem-i kabûliyyet vaz’ ve ebâlisân-ı hâle mahsûsdu. Kâlden anda hisse bulunmaz ve haml-i kabûlün ma’nâsı bi-ittifâk-ı ehlu’llâh isti’dâd-ı hâss-ı zâtîdir ve ma’nâ-yı kâbiliyyet ittisâf-ı bi-sıfâti’l-hilâfe ‘alâ vechi’l-cem’iyye olduguna hadîs-i kurb-i nevâfil [...‘abdün tekarrabe ile’n-nevâfili hattâ ühibbühü fe-izâ ehabbehü küntü sem’ahû ve basarahû ve lisânehû ve yedehû ve riclehû ilh]⁷⁵ ve nass-ı kerîme-i ve **‘alleme Âdeme’l-esmâe küllehâ**⁷⁶ delâlet eder, *fefhem*.⁷⁷ **rubâ’î li-münşi’ihî:**

*Emânet hem kabûl ve kâbiliyyet
Olur bir hâss-ı isti’dâd-ı zâtî
Dahı ta’lîm-i esmâda olan küll
İşâretdir bu cem’iyyet-simâtı*

el-Vâridü’s-sânî ‘aşer: Ma’lûm buyurula ki Âdem ile murâd fakat sûrî-i şahsı degildir, belki mecmû’-i esmâ’ kendine ta’lîm olunan Âdem-i ma’nâdır ki fehm eyle, kûsânın (?) elbette sûrîsi ya’nî ebü’l-beşer-i sûret-i hâkîsi bulunur. Cem’iyyet bunu iktizâ’ eyledi ve batnen ba’de batnin ferzendânı birbirinden mufaddal olur. Vücûd-i mürşide ihtiyâç ne mahalden münbe’is olmuşdur. Fehm oluna tâ-sûret-i **[30b]** fasl u vasl mütehakkıku’l-vücûd ola. **rubâ’î:**

*Olandır mazhar-ı ta’lîm-i esmâ’ Âdem-i ma’nâ
Velîkin muktezâdır sûret-i hâkîsine ta’yîn
Bu hikmetden delil râh-ı sâlik-i mürşid olmuşdur
Müşâbihdir bu ma’nâ nezd-i erbâb-ı hakikat beyn*

el-Vâridü’s-sâlise ‘aşer:

mısra’: *Zihî ber-şiyem-i neciyye zihî yed-i beyzâ*⁷⁸

⁷³ Âdem’in çamurunu iki elimle kırk sabah yoğurdum, iki elini ve benzerlerini yarattım. (Kudsî hadis)

⁷⁴ Müminin kalbi Rahmân’ın parmaklarıyla beraber iki parmağı arasındadır. Onun eli sağdakiler ve kuzeydekiler olmak üzere iki taraflı genişlemiştir.

⁷⁵ Bir kul nafilelerle yaklaşırsa onu severim. Onu sevdiğim zaman onun duyusu, görüşü, konuşması, eli, ayağı ve diğerleri olurum. (Kudsî hadis)

⁷⁶ el-Bakara 2/31. “Allah Âdem’e bütün isimleri, öğretti.”

⁷⁷ Anla.

⁷⁸ Ne güzel dost huylarında, ne güzel beyaz el.

Hakîkatü'l-hakâikin merâtib-i izhâr u ihfâ' ve etvâr-ı istîdâ' u istikrârda her ân takallübünden nâşî her zerrede bir gûne renk ve kâbiliyyet bedîdâr. **beyt:**

*În turfe ki ez-yek ham her yek zemînî müstenid
Vîn nâdire ki-zi-yek gül der-her kademî hârî⁷⁹*

Saltanat-ı na't-ı cemâl ü celâl ikmâl-i kemâli için merâyâ-yı ef'âlde zuhûr peyvest olup.

mısra': *Küllü'l-cihâti bi-şemsi hüsnike maşrık⁸⁰*

Medlûlü ile tenzîlü'llâh-ı mübîn ve me'ânî-i a'yân mezâhir-i ekvânda zâhir ü mütebeyyin ve kuds-i lâhûtdan elvâh-ı nâsût üzere bu nukûş-i gûn-â-gûn mebsût u ma'în oldu. **rubâ'î:**

*Men yek cânem ki sad hezârest tenem
Çe cân ü çe ten ki her-dû hem h'îş-tenem
Hûd-râ digerî sâhte-em nîst 'aceb
Tâ-şâd künem ân digerî-râ ki menem⁸¹*

nesir: Cümleden 'aceb ü agreb budur ki şiddet-i zuhûrundan muhtefî ve 'ayn-ı kurbiyyetde muhtecib-i gâyetü'l-gâye zuhûru muhakkak ammâ hezâr ve sad-hezâr cüyendegân-ı şühûd bu latîfe-i kurbdan bî-haber oldugu ma'lûm u meşhûddur. **beyt:**

*Heme mi-bînend be-în nakş ki men mî-bînem
Heme h'ânend nüh in harf ki men mî-h'ânem⁸²*

Hûrşîd-i ezel maşrık-ı lem-yezelden tâlî' ve anın feyzi feyzâ-yı ibdâü'l-bâlde münbesit ü lâmi'dir. **beyt:**

*Peydâ-ter ez-în ne-mî tüvân bûd
Zâhir-ter ez-în ne-mî tüvân şüd⁸³*

Ve bu nûrun gâyet-i zuhûru mir'ât-ı insânîde pertev-zen-i bürûz olmak idi. **[31a]**
rubâ'î li-münşî'ihî:

*Eser yok gayre-i hestîden zuhûr gayra yok imkân
Zuhûrundan olur mahfî görünmez dîdeye bir ân
Belî hûrşîd-i enverden 'ayândır dîdeye ammâ
Mezâhirde zuhûrun gâyetidir mazhar-ı insân*

el-Vâridü'r-râbi'a 'aşer:

*'Aşk-ı yektâ etdi günden sefer
Eyledi cümle merâyâdan güzer*

*Oldu sahrâ-yı vücûd ol hâlde
Zâhir-i ektem 'ademden mu'teber*

*Sûretinden istedi göre nişân
Etdi vîrân hâne-i kalbe nazar*

⁷⁹ Bu yeni şey ki bir kıvrımdan, her bir zemin dayanak. Ve bu nadire ki tek bir gülden, her ayağı yanında bir diken.

⁸⁰ Bütün yönler senin güzelliğinin güneşi ile doğudur.

⁸¹ Ben tek canım ki benim yüz bindir. İster can ve ister ten ki hem her ikisi kendi benim. Kendimi bir öteki yapmışım, şaşılacak şey değildir. Bu sebeple mutlu oldum ki bu diğer öteki benim.

⁸² Hepsî bu yazıyı görürler ki ben görmüyorum. Hepsî bu dokuz harfî okudular ki ben okumuyorum.

⁸³ Bundan daha belirginî güçlü olmaz. Bundan daha aşıkârî güçlü olmaz.

*Ol emânet kim dil etmişdi kabûl
Buldu çün anda müheyyâ' ser-te-ser*

*Lâne-i vahdet-serâsından çıkıp
Eyledi cümle cihân içre sefer*

*Cân-ı insânı edip nâib-i menâb
Etdi güya lebsde hal'-i diger*

*Gör ki ol hûrşîd-i 'âlem tal'ati
Dogdu âfâk-ı cihâna ser-te-ser*

el-Vâridü'l-hâmise 'aşer: Hakikatü'l-hakâikin nezd-i erbâb-ı ma'nâ nâmı 'aşk u muhabbet olup i'lâm-ı nusret ve hıyâm-ı savletin halvet-hâne-i 'uzlet-i 'izzet-i **le-ganiyyün 'ani'l-'âlemîn**⁸⁴den fezâ'-yı sahrâ-yı **fe-ahbebtü en u'rife**⁸⁵ cânibine mansûb u merfû' kıldı ve sultân-ı melik-i ehadiyyet-i 'aşk mertebe-i zâtdan mertebe-i esmâ' vü sıfâta sefer ve andan mertebe-i ef'âl ü âsâra güzer eyledi. Hissiyyât-ı (?) kesret-i icmâlden tafsîle mürûrunda münbesit-i kâinât oldu. **rubâ'î li-münşi'ihî:**

*Sefer-i tahkîk olup sûy-i cihâna
Zuhûra incilâ oldu bahâne
Merâtibde tamâm etdi zuhûrun
Hafâdan geldi meydân-ı 'ayâna
ve billâhi'l-'avn⁸⁶ mim*

Sonuç

Türk İslâm Edebiyatı'nda vâridât, üzerinde yeterince çalışma yapılmamış türlerden biridir. Tasavvufî hâlleri ve tecrübeleri içermesi de vâridâtların anlaşılmasını zorlaştıran sebeplerdendir. Hâkim Mehmed Efendi'nin *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye* isimli vâridât risâlesi, bu türün kolay anlaşılabilir örneklerindedir. Müellif vâridleri işlerken konuyla ilgili açıklayıcı ifadelere başvurmuştur.

Eserin İlahî kaynaklı bir vâridât olduğunu gösterecek şekilde isimlendirilmesi, vâridâtın havâtırla ve benzer niteliklere sahip diğer tasavvufî türlerle karıştırılmaması açısından önemlidir. Müellifin vâridlerinde insanın şerefine, halife olmasına, seçkin bir varlık olarak yaratılmasına yaptığı vurgular ön plandadır. Özellikle insanın Allah'ın aynası olması ve Allah'ın kâinata zuhur etmesi fikirleri ile müellifin Allah-âlem-insan vurgusu vahdet-i vücûd anlayışını anımsatmaktadır. Ayrıca vâridleri işlerken delil olarak gösterdiği âyetlere yapmış olduğu tefsir niteliğindeki yorumları dikkat çekicidir. Hâkim Mehmed Efendi'nin vâridâtını her yönüyle insan odaklı bir metin olarak değerlendirmemiz mümkündür.

⁸⁴ el-Ankebût 29/6. "...âlemlerden müstağnidir (O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur)."

⁸⁵ Bilinmeyi istedim. (Kudsî hadis)

⁸⁶ ve Allah'ın yardımıyla.

Hâkim Mehmed Efendi'nin vâridleri konu akışına göre belli bir sırayla işlediği görülmektedir. Vâridleri işlerken önceki vâridin devamı olduğunu bazen kendisi belirtmiş, çoğunlukla da bu bağlantıyı hissettirecek bir üslupla yazmıştır. Vâridler arasındaki insicâm ve silsile müellifin kalbine doğan ilhamların belli bir disiplin üzere vârid olduğunu düşündürmektedir. Her vâridde, genellikle de konunun sonunda, özet mahiyetinde kendi manzumelerine yer vermesi onun hem şairlik yönünü hem de konunun anlaşılması için çaba harcadığını göstermektedir.

Makaleye konu olan risâlenin bulunduğu nüshada müellife ait üç eser daha yer almaktadır. Klasik kaynaklarda ismi dahi geçmeyen, yakın zamanda yapılan akademik çalışmalarda varlığı ortaya konan Hâkim Mehmed Efendi'nin *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye* isimli risâlesinin mahiyeti ve metni tarafımızdan çalışılmıştır. Hem üzerinde çalıştığımız risâlenin hem de Hâkim Mehmed Efendi'nin başta bu nüshada yer alan eserleri olmak üzere, tasavvuf alanında kaleme aldığı diğer eserlerinin üzerinde yapılacak yeni araştırmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akbaş, Mehmet. *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, Hayatı, Eserleri ve 'Acâibü'l-Ahbâr'ı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Akdoğan, Mesut. *Abdullah Yâfi: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*. İstanbul: Nizamiye-Akademi Yayınları, 2021.
- Birgül, Mustafa. *Hâkim Mehmed Efendi'nin "Hecû'l-Hâcis ve Hemsü'n-Nâ'is" Adlı Lûgatı (İnceleme-Tenkitledirilen Metin)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çakırcı, Mehmet. *Hâkim Mehmed Efendi Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Güngör, Tahir. *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Hâkim Mehmed Efendi. *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî nefehâti'r-Rahmâniyye*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 784/02, 27a-31a.
- Hızarcı, Mesut. *Seyyid Hâkim Mehmed Efendi ve Siyer-i Kebîr'i (Mukaddime Kısmının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- İlgürel, Mücteba. "Hâkim Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/189-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karga Göllü, Bilge. *Hâkim'in Şerh-i Dîvân-ı Şevket'i (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*. çev. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. nşr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. nşr. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Poyraz, Yakup. *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Tan, Tuğba. *Hâkim Mehmed Efendi'nin Lemeât ve Istilâhât-ı Sûfiyye Tercümelere*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.